

Ciutadania i identitat nacional a Europa

Dominique Schnapper

Assemblée Nationale Française. École des Hautes Études en Sciences Sociales. Paris

L'estat nació s'articulà com la millor forma de l'organització política; amb tot, avui és objecte de crítiques i es presenta com una font de drames, però ni l'apologia ni la crítica radical afavoreixen el coneixement de la seva realitat. A hores d'ara, cal estudiar el lligam històric entre la nació i el "liberalisme" –en el sentit anglès– com també les possibilitats de construir una societat democràtica més enllà de l'estat nació.

The nation-state took shape as the best form of political organization; nonetheless, today it is the object of criticism and viewed as a source of conflict. Neither the apology nor the radical criticism, however, permit it to be properly understood. Today it's necessary to study the historic link between the nation and "liberalism"—in the English sense—as well as the possibilities of constructing a democratic society beyond the nation-state.

La comparació entre el ciutadà lliberal a l'estil anglès, inspirat per Locke, i el ciutadà republicà a l'estil francès, inspirat per Rousseau, ha estat durant molt temps un *topos* de la filosofia política. Avui dia, quan els experts de tot el món estan ocupats reflexionant sobre la ciutadania, l'oposició entre les dues figures del ciutadà, a l'estil anglès i francès, no ha esgotat tot el seu valor heurístic. A més, les diferències de vocabulari entre les dues llengües són massa sovint font de malentesos. Els anglòfons parlen de "liberalisme" per designar les democràcies modernes, mentre que els francòfons invoquen el principi de la ciutadania o "la república". Les diferències de vocabulari són significatives, però potser dificulten el diàleg.

Els científics socials tenen com a primer objectiu del seu treball les experiències històriques que han presenciades en primera persona i, sovint, com a víctimes. D'aquesta manera, Ernest Gellner, anglès d'origen txec, malgrat el títol de la seva obra més famosa, *Nations and nationalism*,¹ va proposar una teoria dels nacionalismes basant-se especialment en la història dels pobles de l'Europa central que reivindicaven la seva independència política (com a estat) de l'imperi otomà o de l'imperi dels Habsbourg, en la història de la unitat alemanya i italiana i en el cas dels jueus europeus, on el nacionalisme particular va conduir a la creació de l'Estat d'Israel. Evidentment, la meua experiència històrica i la meua formació intel·lectual, qualificada pels meus amics i, especialment, pels crítics més "francesos", no són les mateixes. Ja que tothom ha de contribuir a la reflexió comuna aportant allò que pugui o el que sigui, voldria proposar anàlisis no sobre els nacionalismes, sinó sobre la nació. Com que totes aquestes paraules pertanyen tant al vocabulari polític, sempre ambigu perquè l'ambigüitat del vocabulari afavoreix els compromisos democràtics, com al vocabulari científic, que no hauria de ser així però que malgrat tot ho és sovint, preciso que es tracta de l'estat nació democràtic, la idea del qual i les seves primeres formes van néixer a Anglaterra, i després als Estats Units i a França.

En temps dels nacionalismes, la nació en

aquest sentit, o l'estat nació, es va celebrar com la forma perfecta i infranquejable de l'organització política. Ben al contrari, avui dia és objecte de crítiques radicals i se l'acusa de ser la font de tots els drames del segle xx. Ni la celebració incondicional ni la crítica radical afavoreixen el coneixement. Per tant, intentaré evitar l'un i l'altre sempre que sigui possible, i presentar el vincle històric entre la nació i el "liberalisme" en el sentit anglès, abans d'analitzar les possibilitats de construir una societat democràtica més enllà de l'estat nació.

L'estat nació democràtic

Els teòrics del nacionalisme, que principalment són historiadors i antropòlegs, han tingut tendència a negligir el sentit de la política moderna. Ja sabem que és una de les principals crítiques que es van formular amb relació a la teoria de Gellner.² És un altre corrent de pensament, sovint controlat pels filòsofs polítics, que s'ha fonamentat en el naixement i l'originalitat de la modernitat política. Podem integrar aquests dos corrents de reflexió per subratllar el vincle històric que ha existit fins avui dia entre la nació i el liberalisme, en vocabulari anglès, o la societat legitimada per la ciutadania, en vocabulari francès.

El liberalisme, o la ciutadania, va néixer a les societats nacionals, on el fet de compartir una llengua, una cultura, una identitat i un territori es remunta molts anys enrere, primer a Anglaterra i després a França. Més endavant, amb tots els moviments nacionalistes dels segles xix i xx, la reivindicació de la independència política o nacionalisme no es va separar de l'aspiració a la democràcia. Fins a la Primera Guerra Mundial, la nació semblava el mitjà per respectar allò que era veritablement humà en l'home, és a dir, la seva autonomia, que simbolitza els valors d'igualtat i llibertat. En un començament, les reivindicacions dels nacionalistes estaven vinculades al procés de democratització, a la reivindicació per la igualtat i la llibertat de tots els ciutadans, a la pròpia idea de "comunitat dels ciutadans" lliures i iguals com a font de legitimitat política³. Segons la famosa

Històricament, la nació –o l'estat nació– es va celebrar com la forma perfecta i infranquejable de l'organització política, cosa que amb el temps ha canviat atès que, a hores d'ara, és objecte de fortes crítiques, que l'acusen de ser la font de la majoria dels drames actuals. Fotografia: la marxa dels voluntaris de la República (1792), relleu de l'Arc de Triomf de París.

definició que obre *Nations and nationalism*: "El nacionalisme és sobretot un principi polític que manté que la unitat política i la nacional haurien

1. Gellner, Ernest. *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell, 1983.

2. Hall, John A. (ed.) *The State of the Nation. Ernest Gellner and the Theory of Nationalism*. Cambridge: University Press, 1998.

3. Schnapper, Dominique. *La Communauté des citoyens. Sur l'idée moderne de nation*. París: Gallimard, 1994.

Les nacions estat s'han articulades a partir de diversos vincles històrics entre la "nació" i el "liberalisme", en l'àrea anglosaxona, o entre la "nació" i la "ciutadania" en l'àmbit francès i més continental. Fotografia: Declaració d'independència dels EUA el 4 de juliol de 1776, pintura de J. Trumbull.

de ser congruents". Aquest principi polític no només neix de les exigències de la formació tècnica dels homes en una societat orgullosa del progrés econòmic etern, ni de la "difusió irregular del procés d'industrialització".⁴ La societat moderna no és només industrial, sinó també democràtica. L'homogeneïtat cultural que veu o que veia l'estat nació no només és necessària per conservar la col·laboració dels homes a l'àmbit laboral, sinó que també ha estat la condició de la via democràtica, ja que s'ha desplegat fins ara en el marc de l'estat nació.

L'"alta cultura" segons afirma Gellner, o el llenguatge comú, són també els instruments amb què els homes regulen les seves rivalitats i conflictes de manera democràtica, és a dir, segons la llei, amb negociacions i compromisos, no amb violència. Els nacionalismes són primerament polítics, estan vinculats al nou principi de legitimitat que es va afirmar durant el segle VIII, a causa de les revolucions anglesa, americana i francesa i quan aquestes es van acabar. És en la mesura en què la "comunitat de ciutadans" esdevé en aquella època el fonament de la legitimitat política i la font del vincle social que les societats liberals no podien admetre que les governés un "estrany". A partir del moment en què la societat moderna ja no es reconeixia com a autoritat legítima exterior, en què s'autoconstituïa, no podia admetre que el poder de l'altre fos legítim.⁵

És el que causa al segle XX que s'acabin els imperis colonials fundats per les nacions europees. El projecte colonial era intrínsecament contradictori amb els principis de les nacions democràti-

ques. La societat colonial estava basada en la desigualtat d'estatus jurídic i polític dels membres que la formaven, els colons i els indígenes, mentre que la legitimitat de l'estat nació consisteix a acordar la igualtat política per a tots. Els colonitzadors no només instruïen com a mínim un petit nombre d'autòctons, que van esdevenir capaços de dominar els mitjans tècnics moderns, sinó que es va tornar a posar en qüestió la superioritat material dels occidentals. Però, especialment, no podien oblidar-se de formar una minoria occidentalitzada que reclamaria per als colonitzats els drets cívics de què disposaven els colonitzadors. Per la seva part, havien de reivindicar els drets polítics en nom de la llibertat i legalitat de tots els homes, en nom de la idea que des de llavors fundava la legitimitat de l'ordre polític.

Aquest vincle entre l'estat nació i la democràcia és històric, i no és ni lògic ni necessari. Evidentment, la ciutadania es pot exercir a escala infranacional o supranacional. Però hem de tenir en compte aquest vincle històric en la reflexió més teòrica sobre la nació i la ciutadania, ja que el principi de la ciutadania només pren un veritable sentit i organitza realment les societats històriques si s'inscriu en les institucions polítiques i les pràctiques socials en què s'ha interioritzat la legitimitat durant els segles.

La societat basada en els valors i les institucions (en l'ampli sentit que dóna Durkheim a aquest terme) de la ciutadania és, efectivament, una forma d'organització tan improbable com fràgil. Només funciona de manera acceptable en la construcció d'un espai públic que transcendeix la so-

cietat concreta, les seves diversitats històriques i religioses, les seves divisions i desigualtats. Els lligams que uneixen els homes són, primerament, jurídics i polítics, i es basen en un principi abstracte, la igualtat de drets de tots els ciutadans i la seva sobirania. També és una societat fràgil perquè es basa en una utopia de canvi del món social, encara que tracti d'una utopia creadora. Afirma, contra tota l'experiència social concreta, la igualtat civil, jurídica i política, d'individus diversos i desiguals segons els seus orígens, capacitats i condicions socials. No pot deixar de suscitar crítiques perfectament justificades, quan la realitat social quotidiana es compara amb valors que reivindiquen governants i ciutadans. D'aquí ve la importància d'aquestes institucions polítiques, que fins ara sempre han estat nacionals, mitjançant les quals esdevé eficaç un principi de legitimitat, que també és abstracte, per fer conviure els homes.

Aquestes institucions s'encarreguen d'organitzar la representació, el gran invent de la ciutadania moderna. Ja sabem que antigament només es coneixia la democràcia directa. Per Aristòtil, delegar el seu poder era renunciar a la llibertat. Els propis pensadors del segle XVIII exclouïen la idea de la república. Per tant, era normal afirmar la impossibilitat d'establir-la en els extensos estats moderns. Els demòcrates moderns van inventar al mateix temps la idea de la representació i les institucions polítiques en què s'organitzava: eleccions, parlament, responsabilitat dels governants davant els ciutadans o els seus representants, participació dels grups socials i, especialment, dels partits polítics encarregats d'organitzar la competició lliure per aconseguir el poder. Totes aquestes institucions tenen com a objectiu organitzar la representació i inscriure concretament el fenomen de transfiguració gairebé màgic de l'elecció a les pràctiques quotidianes.

Aquestes institucions de la representació, força estranyes tot i que naturals i evidents, tenien probablement com a condició l'existència d'una societat nacional preexistent, com era el cas d'Anglaterra, els Estats Units en el moment de la seva independència, i França. Tanmateix, fins i tot en aquests exemples privilegiats, les societats mai s'

han nacionalitzat del tot. Sempre han estat formades pel que jo proposo anomenar *col·lectivitats històriques* diverses, unes infranacionals i les altres supranacionals.⁶ Se sap que es parlen unes 8.000 llengües a tot el món, i que existeixen menys de 200 estats nació reconeguts per l'ordre internacional, tot i que estan en augment. El requisit indispensable és que no coincideixin les col·lectivitats històriques i l'organització política. Ni tan sols el Japó és un estat nació perfecte. Però els membres de les societats en les quals va néixer la ciutadania ja havien conviscut prou per acceptar que les diversitats històriques i socials que els separaven estaven administrades per la ciutadania comuna. En efecte, parlem d'una sola ciutadania, perquè està buida i no està lligada a cap religió ni origen històric particular, i permet la convivència de persones amb creences, pràctiques i fidelitats històriques i religioses diferents.

El propi principi del nacionalisme (la legitimitat de confusió d'allò nacional i polític per reprendre el vocabulari de Gellner) només ha estat un principi o un ideal polític, encara que inspirés els militants nacionalistes i els diplomàtics que van dibuixar les fronteres d'Europa després de la Primera Guerra Mundial. Mai ha estat cap descripció de la realitat, ni tan sols a les nacions històriques més antigues. Per definició, tot el que és nacional no és definitiu, sinó que es recrea i es renova. Les societats humanes es recreen indefinidament d'allò que és diferent i estrany. Les societats liberals sempre han estat societats obertes, fins i tot abans que la globalització multipliqués els intercanvis de poblacions, capitals, informacions i tècniques. Encara que l'acció de l'estat nacional hagués pretès homogeneïtzar les poblacions i crear identitats i mobilitzacions vinculades

4. Gellner, Ernest. *Thought and Change*. Londres: Weidenfeld, 1964, pàg. 166.

5. O'Leary, B. "Ernest Gellner's philosophy: a critical overview, or, what is living and what is dead in Ernest Gellner's philosophy of nationalism". A: Hall (ed.), *op. cit.*, p. 40-88.

6. Per a una justificació de l'ús del concepte de *col·lectivitat històrica*, vegeu Schnapper, Dominique *La Relation à l'autre. Au coeur de la pensée sociologique*. París: Gallimard, 1998, p. 75-76.

a la nació, la seva acció per "nacionalitzar" les societats sempre ha conegut uns límits. A l'estat nació francès jacobí, les diferenciacions regionals només van cedir de debò als anys seixanta, i ens podem preguntar si la televisió i la globalització no han estat més eficaces que l'acció secular de l'estat.

Per aquest motiu, sovint s'han analitzat les tensions o dialèctiques entre les dimensions nacionals ètniques i l'ordre polític de l'estat nació, encara que hagi estat utilitzant un vocabulari diferent. Gellner va destacar precisament la paradoxa de la ideologia nacionalista que invocava arguments ètnics (la llengua, la raça o el territori) per reivindicar la construcció d'un estat nació cívic. Anthony Smith va subratllar que les identifications ètniques que ja existien a les nacions no van desaparèixer amb la constitució de les nacions modernes.⁷ Per la meua part, he intentat mostrar com es combinaven a cada estat nació les dimensions que he qualificat d'*ètniques* de la vida col·lectiva, és a dir, compartir una mateixa història, una mateixa mitologia col·lectiva, una mateixa llengua i una mateixa cultura, amb el principi de la ciutadania que proclama la llibertat i la igualtat polítiques de tots els ciutadans, siguin quines siguin les seves diversitats històriques i desigualtats socials. L'oposició tradicional establerta entre la nació anomenada cívica de l'Europa occidental i la nació anomenada ètnica de l'Europa central o Europa oriental no és analítica, sinó històrica i ideològica.⁸

A l'estat nació liberal, les tensions entre les formes nacionals o "ètniques" de la societat i el principi cívic estaven regulades per la idea de separació entre allò públic i allò privat. En allò privat, la llibertat de l'home històric, lliure de ser fidel a les col·lectivitats històriques particulars i a les creences religioses. En allò públic, la unitat/universalitat de l'espai públic en què actuen els ciutadans. Entre les diversitats de la societat concreta i la necessitat de l'ordre polític imposat per l'estat, es podria analitzar la nació democràtica com un compromís que donaria pas a l'inevitable diversitat històrica i a la unitat necessària del terreny públic assegurat per l'estat.

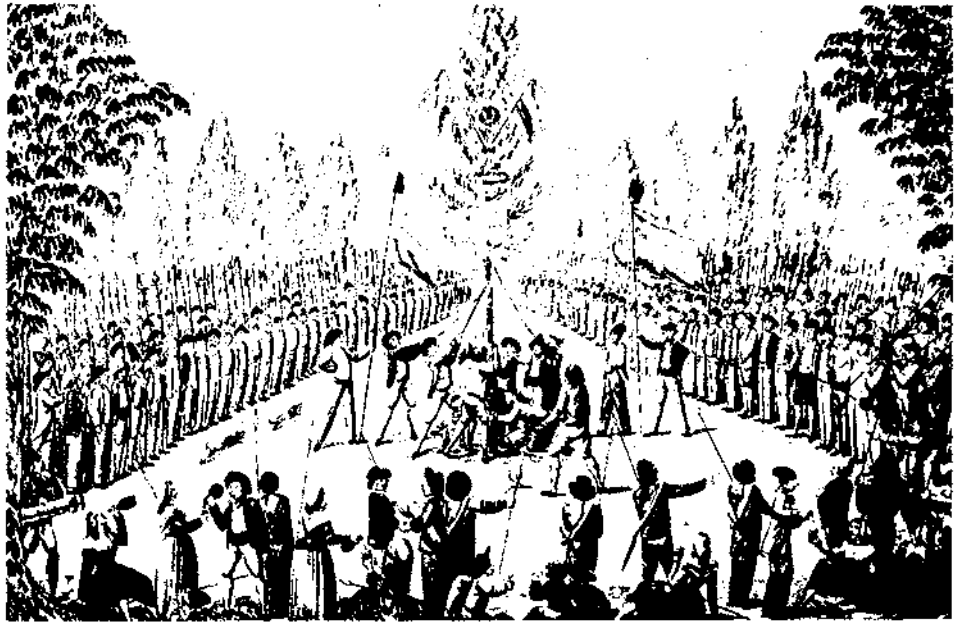
La gestió de les diversitats o la integració de la

societat nacional, destinada a controlar els conflictes entre els grups en nom d'una concepció comuna de la justícia social, no és l'única dimensió de l'estat nació. També és un subjecte històric i un actor polític qui afirma davant altres estats els seus propis valors i la seva voluntat de poder. Per dins, orienta la seva acció segons el projecte polític inicial. Per fora, segons la voluntat d'afirmar-se com a subjecte històric. Durant la història, ha mobilitzat els pobles per afirmar una voluntat política. És cert que, força sovint, la mobilització nacional ha esdevingut nacionalista, quant a la intenció d'imposar la seva voluntat a altres nacions, o imperialista. Però no ho és necessàriament.

Com a tal, s'ha acusat el nacionalisme de ser el responsable de les guerres del segle xx. A partir del moment en què l'ordre polític s'organitza en estats nació, les guerres i els obstacles de la vida col·lectiva que ocasionen inevitablement l'organització i la centralització polítiques són nacionals. Tanmateix, això no significa que el nacionalisme sigui, com a tal, responsable del desencadenament dels conflictes. Quan es va fundar l'ordre polític en els principis dinàstics, religiosos o imperials, les guerres eren dinàstiques, religioses o imperials. Això ja no significa que puguem assimilar totes les formes nacionals, democràtiques, autoritàries o totalitàries, i condemnar-les de la mateixa manera *sense tenir en compte el seu règim polític*.

Tanmateix, els sentiments suscitats per les nacions també s'han mobilitzat en combats pel "liberalisme" o la democràcia. A les guerres que les democràcies van provocar al segle que acabem de deixar enrere, els pobles es van enfrontar a Alemanya, en nom del seu patriotisme francès o anglès, en lloc de lluitar contra el nazisme en nom de la defensa de la democràcia. Roosevelt no va aconseguir convèncer el poble nord-americà perquè participés a la guerra de les democràcies europees fins que l'orgull nacional nord-americà es va revoltar contra l'atac sorpresa dels japonesos a Pearl Harbour. Les enquestes sociològiques que s'han convertit en clàssiques sobre el soldat nord-americà durant la segona guerra mundial van mostrar que motivava més anar a la guerra

Si en un primer moment el liberalisme –o la ciutadania– va néixer a les societats nacionals –tot compartint una llengua, una cultura, una identitat i un territori comuns–, amb el pas del temps les reivindicacions d'independència política o nacional ja no es van separar de l'aspiració a la democràcia.
Fotografia: L'arbre de la llibertat, aquarel·la de Bericourt.

per les bones relacions amb els companys de regiment que no pas per la voluntat de defensar els valors democràtics. Fins a l'actualitat, el principi cívic sempre ha estat molt lligat amb les passions nacionals. Les nacions, submergides durant els segles, obra d'una vida comuna secular, han ofert una voluntat d'acció a les democràcies.

L'estat nació, organitzat i legitimat pels valors i les institucions de la ciutadania, ha constituït una forma de conjugació del particularisme nacional o, en altres paraules, de les dimensions tècniques de la vida col·lectiva, de cada estat nació i de la vocació universal de la ciutadania. Coneixia inevitablement les tensions entre la mobilització nacional (que sempre corria el perill de caure en el nacionalisme quant a la denigració dels altres o la voluntat de poder en detriment dels altres) i la racionalitat del principi cívic que legitimava l'organització política pel respecte de la ciutadania, la llei i l'estat de dret.

La crisi contemporània de l'estat nació

Avui dia es qüestiona la conjugació específica d'allò nacional o particular i del principi cívic, on la vocació és universal, per la globalització creixent dels intercanvis de béns i serveis, de fluxos financers, informacions i, més difícilment, poblacions. Aquesta evolució ha debilitat el sentit de l'eficàcia als estats nació. A la globalització econòmica s'uneix el desenvolupament d'una societat transnacional. Hi ha 350 organitzacions transnacionals i més de 25.000 ONG. Es debilita la sobirania dels estats nacionals, així com la seva capacitat per actuar sols.⁹ Només els Estats Units s'es-

capen d'aquesta norma. Ara per ara, els estats nacions històrics d'Europa estan limitats per la seva acció.

Al mateix temps, la majoria de teòrics del nacionalisme i de la ciutadania tenen avui dia una sensibilitat antinacional, excepte alguns pensadors nacionalistes d'Irlanda i Escòcia. S'acusa l'estat nació de ser tirànic i no saber respectar els pobles que reagrupa i la seva justa reivindicació de ser reconeguts dins l'espai públic. Però també se l'ha acusat de no haver donat la talla, de ser massa petit per actuar en un món cada cop més globalitzat. Inadaptat a la democràcia moderna, també seria impotent com a subjecte històric que actua en el concert de les nacions. Al mateix temps, se l'ha criticat quant a la legitimitat democràtica i eficàcia política.

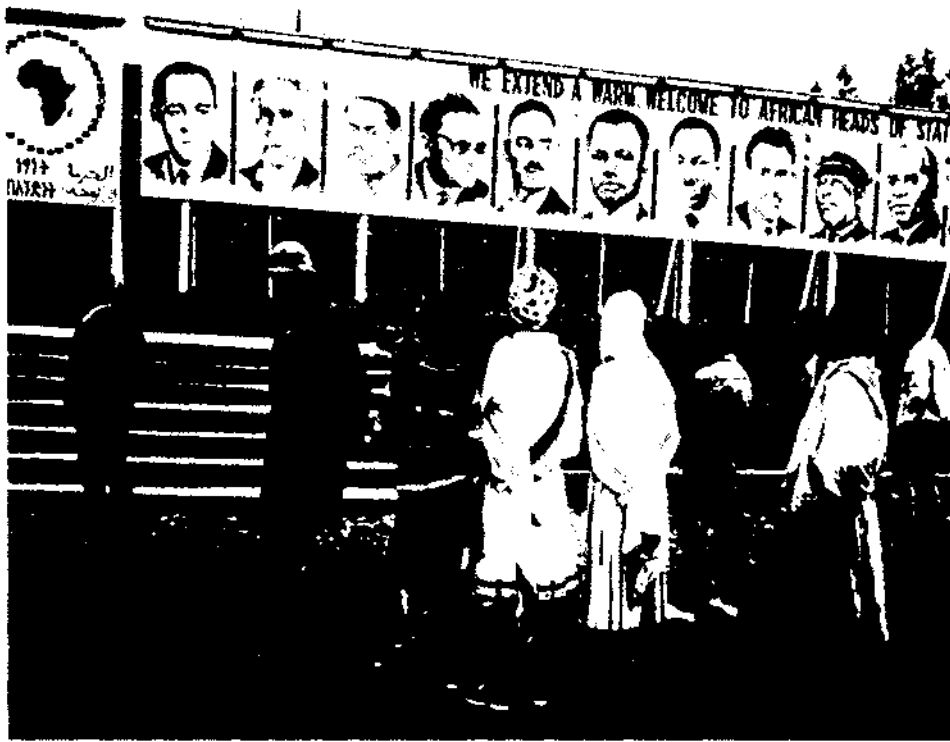
Deixaré de banda la primera crítica, la que desenvolupen els filòsofs comunitaris com Charles Taylor o Will Kymlicka, on la reflexió s'arrela en els problemes dels Estats Units i, especialment, del Canadà, dividit en dos pobles fundadors però desiguals (anglòfons i francòfons), autòctons marginats (els indis) i grups ètnics nascuts de la immigració (ucraïnesos-canadencs, italians-canadencs, etc.).¹⁰ Per una banda, no em sembla que

7. Smith, Anthony D. *The ethnic origins of nations*. Oxford: Blackwell, 1986.

8. Schnapper. *La Communauté*. Op. cit., especialment el capítol 5.

9. Badie, Bertrand *Un monde sans souveraineté. Les Etats entre ruse et responsabilité*. París: Fayard, 1998.

10. Taylor, Charles. *Multiculturalism and the "Politics of Recognition"*. Princeton University Press, 1992; Kymlicka, Will. *Multicultural Citizenship*. Oxford University Press, 1995.

*La fi dels imperis colonials tingué una de les seves bases en el fet que aquests eren, intrínsecament, contradictoris amb els principis democràtics, basant-se en la desigualtat d'estatus jurídic i polític dels membres que la formaven –colons i indígenes–; per contra, la legitimitat de l'estat nació consisteix a acordar la igualtat política per a tots.
 Fotografia: cartell de benvinguda als líders africans a la conferència d'Addis Abeba amb motiu d'una trobada de l'OUA als anys seixanta del segle xx.*

els pensadors comunitaris aportin solucions concretes per resoldre dues tensions de les societats democràtiques, dividides entre els valors eventualment contradictoris, la igualtat i la diversitat, la unitat política i la llibertat de ser fidel a un mateix. No em sembla que aportin cap resposta, quant a institucions, a dues preguntes fonamentals: com podem establir una ciutadania diferenciada que no sigui una ciutadania desigual? I com ens podem escapar de la cristallització o la reificació de les pertinences particulars si les reconeixem políticament i jurídicament i, com a conseqüència, com pot no induir el reconeixement públic dels particularismes un procés de reivindicacions sense fi i, finalment, desembocar en fragmentació social? Per altra banda, cada societat nacional comporta les seves tradicions en els seus modes d'integració. Les solucions que poden ser eficaces al Canadà no tenen per què ser-ho necessàriament a les nacions europees que no estan fundades en la immigració, com alguns països d'Amèrica, i que no tenen "poblacions autòctones".

Jo parlaré del que queda del sentit i eficàcia de l'estat nació, tot invocant problemes directes que coneixen els dos estats nació històrics més antics d'Europa, Gran Bretanya i França.

Queda clar que estan debilitats pel que anomenem globalització. Des d'aquest moment, el projecte europeu sembla la resposta dels països on va néixer la idea de nació als desafiaments d'aquesta globalització. Les nacions europees són massa

petites i febles per afirmar-se aïlladament al món. Juntes, unides, podrien trobar alguna cosa del seu poder. Però, al mateix temps, d'una manera que els sociòlegs anomenarien perversa, dins la fase històrica actual, la construcció d'Europa contribueix a limitar el poder de l'estat nació i a desgastar la inversió política i d'identitat dels individus envers la nació. Les autoritats de les institucions europees són aliats objectius dels governs regionals que també volen afirmar-se contra l'estat nació. Les relacions directes entre les noves institucions d'Europa i les regions es multipliquen en tots els països membres. Les regions teixen vincles nous amb les províncies veïnes, més properes que la capital de l'estat nació, o amb altres ciutats llunyanes sense tenir en compte les fronteres nacionals. Els "territoris econòmics naturals" traçats pels intercanvis econòmics tenen d'ara endavant més funcions que els espais definits per les institucions polítiques de l'estat. El control dels fluxos migratoris està assegurat dins l'espai de Schengen i ja no ho està a les fronteres nacionals. La construcció europea que fa créixer la integració de les economies ha limitat l'autonomia de les polítiques econòmiques. El govern socialista de França va voler canviar radicalment de política l'any 1981, però les exigències de l'ordre econòmic europeu la van forçar a un nou canvi radical l'any 1983 en sentit invers. Ja no podem fer una política keynesiana en un sol país. En tots els països, la interdependència creixent de les economies, limita la sobirania de l'estat nació-

nal en la política econòmica, és a dir, social. També des del punt de vista jurídic, la sobirania nacional està desgastada. El Tribunal Europeu de Justícia rep les queixes d'individus dipositades contra el seu estat. En diverses ocasions, el tribunal ha donat la raó al ciutadà que havia presentat la queixa i ha condemnat l'estat nacional en nom de la defensa dels drets humans. El Tribunal Internacional de l'Haia i el Tribunal Penal Internacional s'esforcen per imposar sancions jurídiques més enllà de la sobirania dels estats.

Aleshores, en què es converteixen els estats nació històrics? Tot i que debilitats en l'ordre de les relacions de poder entre estats, continuen controlant les desigualtats, rivalitats i conflictes entre grups pel dret fiscal i el conjunt d'institucions de l'estat providència.¹¹ Continuen definint els que es beneficien de la protecció social i els que disposen del conjunt de drets polítics pel dret de la nacionalitat, l'últim que queda dels estats nació. Tanmateix, l'estat nació és essencialment un estat social. S'ha convertit en el lloc de redistribució de recursos en nom de la justícia social, que permet fins a un cert punt controlar i canalitzar els efectes del capitalisme sobre les relacions socials. Però és cert que existeix una tensió contínua entre la producció de riqueses que es desenvolupa a escala mundial i la redistribució d'aquestes riqueses que s'exerceix a escala d'estat nacional. L'única comparació entre la "tercera via" de Tony Blair i l'acció del partit socialista francès al poder entre 1997 i 2002 demostra que, tant a la teoria com a la pràctica, l'especificitat nacional del pensament i la política d'esquerra encara existeix.

Per altra banda, el debilitament polític no ha fomentat la dissolució del valor d'identitat de la nació, que és un exemple de socialització particular, un lloc de memòria col·lectiva i de continuïtat històrica. Cada nació continua expressant-se en diversos valors i enorgullint-se de diverses obres. Encara que l'individu modern es consideri fonamentalment autònom, no ignora la necessitat d'identificació en un col·lectiu que el passa per davant. A les antigues nacions històriques, aquest col·lectiu encara és sovint la nació, encara que la referència nacional, com sempre ha estat el cas,

no exclouï altres referències i altres fidelitats, infranacionals o transnacionals.

Però, sens dubte, el fet més important és que, de moment, la nació continua essent el lloc d'expressió democràtica i de voluntat política. És raonable i desitjable construir una Europa per respondre als desafiaments de la globalització i al debilitament de la capacitat d'acció dels estats nació històrics. Però quant temps caldrà perquè se li concedeixin la mateixa legitimitat democràtica i la mateixa voluntat política de què gaudeixen les nacions històriques? Han calgut segles per construir les nacions. Quant temps caldrà per construir l'Europa política?

Ja sabem que si tots els pobles europeus es refereixen de la mateixa manera al principi de ciutadania, les pràctiques i les institucions per les quals aquest principi organitza concretament la vida política varien entre països segons la història de la formació de l'estat i del naixement de la ciutadania. La revolució gloriosa de 1688 no és la revolució francesa del 1789. El ciutadà liberal anglès no és el ciutadà republicà francès. Tot allò que proporciona una realitat concreta al principi de la ciutadania sempre ha estat i és, ara per ara, nacional. Normalment es vincula cadascun dels pobles d'Europa a institucions polítiques que organitzen les seves pràctiques polítiques i la seva vida col·lectiva. Cadascun dels països que construeixen Europa és singular. Ara bé, la ciutadania esdevindria formal si no es traduís per institucions polítiques que organitzen concretament la vida comuna. Per tant, no es tracta ni d'esborrar ni d'eradicar les especificitats nacionals, sinó d'analitzar el repte que plantegen a l'organització i a la legitimació d'un espai públic europeu.

L'elaboració d'una ciutadania europea de debò implicaria la construcció d'un espai públic europeu on els membres de les societats europees es reconeguessin com a ciutadans. Caldria que diferents opinions, debats i institucions organitzessin un terreny polític comú per a tots. Concretament, això significa que, per exemple, els electors fran-

11. Per a un desenvolupament d'aquestes anàlisis, vegeu Schnapper, Dominique *La Démocratie providentielle. Essai sur l'égalité contemporaine*. París: Gallimard, 2002.

cesos o anglesos votin pels italians, alemanys o espanyols, no pas en funció de la seva pertinença nacional, sinó per la proximitat política, perquè comparteixen la mateixa visió del món i les mateixes aspiracions socials, els mateixos valors. Caldria que els ciutadans d'Europa veiessin en els governadors nascuts d'eleccions europees uns governadors legítims, que accepten les decisions, encara que semblin contràries als seus interessos immediats. La ciutadania pren un sentit real i no simplement formal, per reprendre una antiga terminologia del pensament marxista, per posar-ho tot en joc.

En altres paraules, es tracta de trencar el vincle històric entre ciutadania i nació. Per altra banda, és el que els teòrics entusiastes defensen de la "nova ciutadania" que es construiria gràcies a Europa. Tots critiquen la ciutadania nacional o política anomenada clàssica, al mateix temps en relació als fets i als valors. Constaten que està devaluada. Al mateix temps, consideren l'evolució com positiva. Desitgen que es reemplaci per una concepció nova de la ciutadania, de naturalesa econòmica i social, que fundarà una nova pràctica democràtica, qualificada de participativa. La ciutadania no s'hauria de definir només com un conjunt de drets-llibertats (definició política), sinó pels drets-creences o, més exactament, drets econòmics i socials, que s'haurien de convertir en els "veritables drets polítics". La naturalesa purament política de la ciutadania estava vinculada, segons ells, a l'època dels nacionalismes i de la constitució dels estats nació. Però, igual que al segle XIX vam alliberar els nous ciutadans dels estats nacionals de les traves heretades de la societat feudal, esdevinguda obsoleta, la construcció d'Europa estaria a punt d'alliberar els actors econòmics de les restriccions imposades per les

Als estats nació liberals, la idea de separació entre el que és públic i el que és privat esdevingué principi cívic de primer ordre: en l'àmbit privat, la llibertat de la persona lliure de ser fidel a les col·lectivitats històriques particulars i a les creences religioses; en l'àmbit públic, la unitat/universalitat de l'espai públic en què actuen els ciutadans. Dibuix francès del segle XIX: el poble defensa la llibertat de premsa.

fronteres i les legislacions heretades de l'època de les nacions i dels nacionalismes. Es construeixen identitats múltiples, segons ells, així com diversos drets i deures que s'expressen a través d'unes institucions transnacionals cada cop més nombroses. La nova ciutadania que emergeix gràcies a Europa ja no serà nacional ni cosmopolita, sinó múltiple. Per aquest motiu, per a certs militants d'Europa, la residència hauria de donar dret a la ciutadania, amb exclusió de qualsevol altra exigència de conformitat o de voluntat.¹²

Retrobem a Jurgen Habermas el mateix esforç per teoritzar la dissociació entre nació i ciutadania i elaborar una ciutadania "postnacional".¹³ Està en contra de la "forma convencional d'identitat nacional" que uneix la nacionalitat i la ciutadania (o bé ciutadania clàssica) i mobilitza el concepte de "patriotisme constitucional" que ja no s'hauria de referir "a la totalitat concreta d'una nació, sinó al contrari dels processos i principis abstractes". Això permetria dissociar la "nació", que continuaria essent el "lloc d'afectivitat", de l'estat, que esdevindria només el "lloc de la llei". D'aquesta manera, també podríem separar la identitat nacional, amb tot allò que comporta quant a dimensions nacionals o etnicoculturals, de participació cívica i política, basada en la raó i els drets humans. El sentiment patriòtic ja no estarà unit a l'estat nació històric com a societat històrica particular, sinó al mateix principi de l'estat de dret.

Fins a quin punt són realistes aquestes reflexions? Podrem en un futur proper separar la identificació nacional i fidelitat purament política, dissociar la nació i la ciutadania que han estat tan unides en la història del liberalisme? La societat democràtica implica que existeixen llocs, tant en el sentit abstracte com concret del terme, on els ciutadans, polítics i experts es poden parlar, comprendre i intentar convèncer sense utilitzar la violència, per tractar els problemes de la vida comuna, arbitrar els conflictes entre individus i grups, i no actuar per compromís. Les societats humanes són travesses de passions, tensions i conflictes. Allò que caracteritza una societat democràtica és que es reconeixen i legitimen aquestes divergències (el dret de poder fer vaga està

Fils sentiments suscitats per les nacions també s'han mobilitzat en combats pel "liberalisme" o la democràcia, com fou el cas de la Segona Guerra Mundial en què les nacions es van enfrontar a Alemanya i als seus aliats en nom del seu patriotisme en lloc de lluitar contra ells en nom de la defensa de la democràcia. Trops nord-americanes al Pacífic durant la Segona Guerra Mundial.

inscrit a la constitució francesa) i s'administren segons les regles de l'estat de dret. Això suposa que tots els membres comparteixen no només una llengua, sinó un llenguatge, cultura i valors comuns. Sinó, com es poden organitzar aquests llocs de diàleg i de negociacions que defineixen la pràctica democràtica?

Les societats humanes, tan democràtiques com modernes o "postmodernes", no poden dissipar la dimensió pròpiament política. Si ho fessin, no hi hauria més instància legítima per controlar les inevitables passions etnicoracials o etnicoreligioses dels homes, per arbitrar entre els interessos dels individus i grups que, per naturalesa, són divergents o s'oposen en nom d'una mateixa concepció de la justícia social, per mobilitzar les energies contra un perill extern. Sigui quin sigui el nivell del lloc on existeix, cal un lloc on es concreti l'espai de la política: l'espai de les eleccions, arbitratges, obstacles i la voluntat d'existir. Cal un lloc on els individus controlin que els governants que han elegit els representin convenientment. Calen instàncies en què les decisions, i també les obligacions que necessàriament les acompanyen, siguin jutjades com a legítimes i, per tant, acceptades pels ciutadans.

Podrà l'adhesió intel·lectual als principis abstractes (respecte dels drets humans i de l'estat de dret, exercici de la ciutadania a escala europea) substituir en qualsevol cas, en un futur proper, la mobilització política i afectiva que suscita la inte-

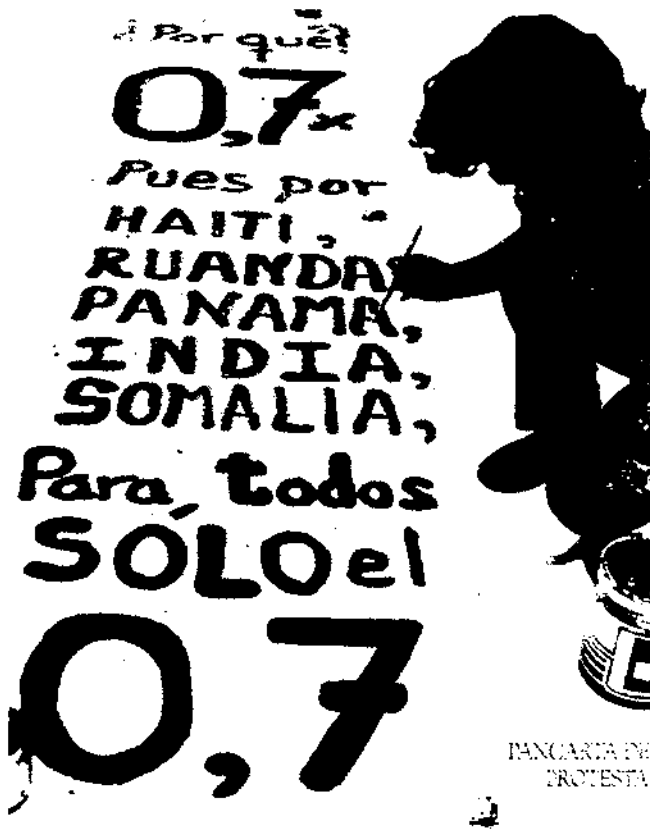
riorització de la tradició política i cultural nacional? Permetrà la construcció d'Europa elaborar noves formes de ciutadania que tinguin la mateixa eficàcia que la nació per integrar els homes individualistes de l'època democràtica?

Les societats humanes no estan constituïdes per subjectes de drets o ciutadans (la ciutadania és una utopia, encara que sigui una utopia creadora), sinó d'individus concrets amb passions i fidelitats particulars. Una societat purament cívica corre el risc de no mobilitzar prou els pobles. Les democràcies van combatre el nazisme especialment per defensar la seva nació. Els principis i les institucions de la ciutadania només poden enquadrar, controlar i organitzar la vida col·lectiva si tenen en compte la realitat de les societats humanes i les passions dels homes que les constitueixen. La qualitat abstracta/concreta de la nació, per no parlar de la qualitat concreta de la pertinença ètnica, és més mobilitzadora que la consciència de classe, l'estat de dret o els drets humans. Tal com diu amb humor Benedict Ander-

12. Vegeu, per exemple, Meehan, Elizabeth. *Citizenship and the European Community*. Londres: Sage, 1993, o Carens, Joseph. "Membership and morality: admission to citizenship in liberal democratic states". A: Brubacker, William R. *Immigration and the Politics of Citizenship in Europe and North America*. Londres i Nova York: University Press of America, 1989, p. 31-50.

13. Habermas, Jürgen. *Ecrits politiques*. París: Cerf, 1990.

La globalització creixent –béns, serveis, informacions, finances...– qüestiona l'aliança tradicional entre "nació" i principis cívics; amb tot, es desenvolupa a la vegada una societat transnacional amb, per exemple, 25.000 oenagés i, per tant, possibilitant nous lligams entre els individus. Fotografia: pintant una pancarta a Madrid que reivindica l'augment de l'aportació de l'Estat espanyol al desenvolupament fins a un 0,7% del PIB.

LANCARTA DE PROTESTA

son: "Qui està disposat a morir pel Comecon o la Comunitat Europea?". Els ciutadans europeus han de compartir un mínim de consciència comuna i una voluntat i capacitat comunes per resoldre les seves rivalitats i conflictes segons les regles del dret, si volen construir l'Europa política.

Podem tenir por que una societat purament cívica torni més fràgils les societats democràtiques, que avui dia són cada cop menys polítiques. La inquietud sobre aquest tema és tan gran que fa que la preeminència de la dimensió econòmica i social de la vida col·lectiva condueixi a l'augment de marxandatge de les relacions socials. No es tracta ni de denunciar el poder de mercat, ni de rebutjar de veure'n l'eficàcia, ni tampoc de condemnar el progrés econòmic, ja que seria absurd. Però cal veure el risc que les societats modernes es desintegren si es desfà el civisme i es debilita la dimensió política a les societats organitzades al voltant de la producció. La construcció d'Europa corre el risc de tenir com a efecte pervers el debilitament de la voluntat política a escala de les nacions, abans que pugui expressar-se a través de

les institucions polítiques d'Europa. La construcció europea, gran projecte polític, comporta el risc de contribuir involuntàriament a despolititzar les societats democràtiques. No més que la ciutadania, la defensa no és necessàriament nacional, però hi ha d'haver la voluntat de defensar-se i d'afirmar els valors col·lectius en alguna part, ja sigui des del punt de vista nacional o des del punt de vista europeu. Amb la democràcia de l'opinió i la despolitització, ens arrisquem que es debiliti la solidaritat dins les nostres societats i que Europa s'afirmi menys al món que els estats nació històrics. Ara bé, no estem sols en aquest món. En el curs de la història, les entitats polítiques que no han afirmat els seus propis valors i que no estan armades per defensar-se saben que existeixen finals tràgics.

La construcció d'una Europa política és un gran projecte pel qual milito com a ciutadà. Les nacions europees comparteixen valors i principis comuns. Són objectivament molt properes entre elles i cadascuna és massa petita per actuar en el món i afirmar els seus valors. És desitjable que eliminin definitivament la possibilitat de fer la guerra entre elles, tot creant una forma nova d'unitat política. Però no cal subestimar els problemes que comporta aquest gran projecte polític, com tenen tendència a fer els teòrics entusiastes de la "nova ciutadania". Europa només es construirà sobre la idea de la ciutadania que, tota sola, permet de conuiu, segons els valors democràtics, poblacions diferents pels seus orígens i les seves creences. No es construirà negant les tradicions històriques i polítiques de les nacions, en les quals neixen les institucions de la democràcia, sinó fent-les evolucionar, avançant-les, transcendent-les. Les societats democràtiques basen la seva legitimitat en els debats dels ciutadans. L'Europa política serà l'Europa dels ciutadans o no ho serà.

El lloc de la política i de la voluntat política es pot ubicar a les institucions polítiques d'Europa, però encara no hi és i s'ha de construir. Europa només podrà ser una obra comuna, nascuda de l'acció valenta i pedagògica dels homes polítics, de la reflexió raonable dels intel·lectuals i, finalment, de la voluntat dels ciutadans. De cara als

Malgrat les amenaces dels efectes de la globalització en els sistemes polítics, els valors de la identitat nacional, com a exemple de socialització particular, memòria col·lectiva i continuïtat històrica, no s'afebleixen en molts casos. Fotografia: desfilada de la guàrdia reial a Londres.

Conclusió

Cal un lloc de política on s'expressi i es practiqui el liberalisme. Fins a l'actualitat, aquest lloc de política era la nació. Tanmateix, Gellner li reconeix indirectament una funció positiva, quan recorda els perills d'un govern global: "El principal avantatge que ha conferit el nacionalisme a la humanitat, el principal benefici que flueix del "sistema de panys" en què s'ha dividit políticament el món en l'actualitat, podria ser polític... Si un món políticament unit passés per una segona fase global d'industrialització, aquest món unit podria ser perfectament similar a l'estat actual de Sud-àfrica... El pluralisme és algun tipus d'assegurança tant davant de la tirania com de la follia política."¹⁴ Un món políticament unificat no tindria identitat col·lectiva ni voluntat política, i les institucions democràtiques ja no podrien controlar les expressions de les passions ètniques. En l'estat nació històric, el principi cívic va representar un instrument per resoldre els conflictes entre les col·lectivitats històriques reunides en la mateixa identitat política, i la solidaritat nacional justificava la redistribució dels recursos que permet administrar les desigualtats socials segons les concepcions de la justícia social. Europa pot fer-ho. Però caldrà una voluntat política forta i temps perquè els ciutadans acordin amb les institucions polítiques d'Europa la mateixa legitimitat que amb les seves institucions nacionals. Cal construir Europa, perquè els països europeus aïllats són massa febles, però no cal destruir les nacions com a llocs de política abans d'haver construït la veritable ciutadania europea. El segle xx ens ha ensenyat que, sense el control de la raó cívica i les institucions polítiques de la democràcia, les passions dels homes i la violència sempre estan a punt de desencadenar-se.

desafiaments de la globalització, ells sols poden construir la comunitat dels ciutadans europeus.

Per tant, més que en el moment de la separació d'allò "nacional" o "cívic" o de la fi de la ciutadania política, caldria reflexionar sobre una nova articulació d'allò nacional, cívic i europeu. És sota una forma política d'inspiració federal que es podria organitzar un espai públic europeu. No serà la simple extensió de l'espai públic nacional, sinó una nova organització política, que tindrà totalment en compte l'existència de les nacions històriques. És el que van fer, a la seva època, els pares fundadors de la constitució nord-americana, ja que els Estats Units es van construir al mateix temps com una comunitat de ciutadans i una federació d'estats. No existeix cap model per a aquest projecte, però els europeus, després d'haver inventat la idea de nació, potser també inventaran una entitat política que deixi enrere la nació. Cal donar-los un vot de confiança.

14. Gellner. *Thought and change. Op.cit.*, p. 177-178